

О.В.Ясь (Київ)

БОРИС КРУПНИЦЬКИЙ

*(до 110-річчя від дня народження)**

Однією з перших спроб накреслити програму "нових синтез" стала брошура Б.Крупницького "До методологічних проблем української історії" (Авгсбург, 1946). Вона викликала дискусію про шляхи та засади розвитку повоєнної національної історіографії та про "переоцінку історіографічної спадщини" в наукових осередках української еміграції 1946-1949 рр. У дискусії взяли участь відомі дослідники: Л.Окіншевич, В. Мацяк, В. Петров та ін. Вперше проблеми, порушені Б. Крупницьким, обговорювалися на конференції історичної групи У В АН 6 липня 1946 р. Ця дата вважається офіційним часом її створення⁴⁹. З матеріалів конференції була опублікована тільки вищеназвана брошура⁵⁰, яка складалася з трьох розділів: 1. Завдання української історичної науки на еміграції; 2. Про народницький і державницький напрям в українській історіографії; 3. Генетична і порівняльно-соціологічна методи. Пізніше вони були передруковані у посмертній збірці статей Крупницького⁵¹. На думку вченого, розвиток національної історіографії ХІХ-ХХ ст. засвідчив, що обидва напрями пов'язані з певною "методологією досліджень". Народницький напрям з другої половини ХІХ ст. використовував "генетичну методу", яка ґрунтувалась на відтворенні та реконструкції зв'язку між подіями у процесі їх розвитку, між минулим та сучасним у межах власне однієї країни. "її головними представниками треба вважати Володимира Антоновича і Михайла Грушевського, - відзначав Крупницький. - Це метода історично-органічної школи, здавна відомої в Європі від часів романтики"⁵². Найважливіше досягнення "генетичної методи" історик вбачає в реконструкції безперервності українського історичного процесу в схемі М.Грушевського (1904), яка "...була завершенням праці цілого покоління українських істориків-генетиків"⁵³. Натомість державницький напрям, за твердженням Крупницького, застосовував "порівняльно-соціологічну мето-

*Закінчення. Початок див.: Укр. іст. журн. - 2004. - № 5.

ду", що найпомітніше у студіях В.Липинського, зокрема в його "Листах до братів-хліборобів". Цю методу Крупницький характеризує таким чином: "...Порівняльно-соціологічна метода досліджує основне, суть, структуру, провідні лінії історичного явища чи історичної доби, але не зсередини, ізолювано, а скорше у взаємовідносинах, протиставленнях або ототожнюваннях з паралельними явищами широкого історичного потоку. При порівняльно-соціологічній методі береться здебільшого якогось явища в європейським або в світовім масштабі на увагу, в той час як генетична метода, коли брати її як історичну методу, обмежується здебільшого іманентним розвитком якоїсь країни"⁵⁴. Поширення використання "порівняльно-соціологічної методи" Борис Дмитрович пов'язував з необхідністю інтеграції української історичної науки до загальноєвропейського та світового процесу для опрацювання дослідницьких проблем, зокрема проблеми взаємовідносин між західною цивілізацією та Україною. "В основному порівняльно-соціологічна або універсальна метода означає для нас сьогодні виступ з меж локальності і своєрідного провінціалізму в історіографічній сфері. Зв'язати Україну з загальноєвропейським розвитком - це наше чергове завдання, тим більше необхідне, що й Європа сама переходить в нові фази свого існування", - зазначав історик ⁵⁵. Аналізуючи розвиток народницького та державницького напрямку, Крупницький підкреслював, що вони розвивалися шляхом контрверсії, протиставляючи "народні маси" "національній аристократії" (державотворчій верстві), конструктивні та деструктивні чинники історичного процесу тощо. Такий підхід до дослідження історичної минувшини України, на думку вченого, незважаючи навіть на ґрунтовний документалізм Антоновича та його послідовників, обумовлював звуження кругозору в інтерпретаціях та реконструкціях, викривлення в оцінках фактів і подій, оскільки штучно обмежувався об'єкт дослідження. Проте прогностичні оцінки Крупницького стосовно розвитку української науки несподівано оптимістичні. На його думку, державницький напрям, що виник як зворотна реакція на "народництво", знаходився тільки на початковій стадії свого розвитку, а відтак мав значні потенційні можливості для своєї еволюції. Підстави для такого висновку Борис Дмитрович вбачав у новітніх "відламах" державницького напрямку. "Найстарший напрям заступали засновники державницької ідеології В.Липинський, С.Томашівський, Д.Дорошенко й т.д., ті, що трималися ідеї трудової монархії, - зазначав він. - Супроти цих консервативних поступовців поволі набирала обличчя націоналістичний відлам державництва і відлам демократно-соціалістичний. Щодо цього останнього, то тут до деякої міри можна говорити про синтезу між народницьким і державницьким напрямками. Лінія соціальна, захист інтересів трудового, простого народу висловлює себе по-старому в працях представників демократичного і соціалістичного напрямку, сполучаючись з виразними державницькими тенденціями. Але й взагалі легко собі уявити, що лінія національно-державна і соціальна можуть привести в працях майбутніх істориків до злиття обох напрямків" ⁵⁶. Слід зауважити, що ідея синтезу, інтеграції науково-теоретичної спадщини двох напрямків, висунута Б.Крупницьким, була не стільки методологічним підходом, скільки питанням примирення тривалої конфронтації двох традицій української історичної думки, кожна з яких постала як реакція на соціокультурні запити свого часу. Вочевидь, Борис Дмитрович чудово розумів, що контрверсія „народництво-державництво", яка культивувалася на еміграції у міжвоєнні часи, перешкоджала нормальному розвитку української історіографії в європейському дусі, зокрема не дозволяла реагувати на модерні виклики часу. Проблему поєднання "соціальної та національно-державної ліній" (тенденцій) в інтерпретації української історичної минувшини Крупницький розглядав і пізніше. Проте, на його думку, вона не обме-

жується побутуванням у сфері історії, а й поширюється на суспільну думку взагалі. "Національне питання, - підкреслював історик, - у нас щоразу висувається на перший план, а тому ми в ньому персоніфікуємо все або майже все... Так, як персоналізм шукає синтези між індивідуальним і колективним, себто між індивідуальним і соціальним, так у нас питання стояло і стоїть про синтезу між лінією національною і соціальною, питання про те, як узгодити інтереси національні з інтересами соціальними. Безперечно, в ряду наших національних проблем - це одна з найважливіших"⁵⁷. Резюмуючи свої думки, Крупницький зазначав: „Десь треба знайти синтезу між національним і соціальним, розумну, творчу синтезу, без якої наші сусіди все зможуть у нас розкласти і обеззброїти"⁵⁸.

Ідеї, висловлені Крупницьким, викликали низку відгуків. Зокрема, В.Мацяк вважав, що вони стали причиною для "відновлення наукових змагань" щодо "методологічних та ідеологічних основ" державницького напрямку⁵⁹. Відомий літературознавець та публіцист, приятель Крупницького В.Петров у циклі своїх есе характеризував його погляди на державницький напрям як "антинародницькі", розглядаючи їх як своєрідну духовну реакцію на інтелектуальні впливи повоєнного світу⁶⁰. Проте, найцікавішим видається відгук українського історика права Л.Окіншевича, який оцінив брошуру Крупницького як "одне з найпомітніших явищ" новітньої української історіографії. Водночас він вказав і на суперечливість тези автора про використання репрезентантами одного напрямку певної "методи": "Державницький (В.Петров пропонує звати його антинародницьким) напрям може послуговуватися і генетичною, і порівняльно-соціологічною методою, так само, як і народницький напрям може користатися з обох цих метод"⁶¹. Недолік студії Крупницького він вбачав у відриві проблеми "синтези генетичної та порівняльно-соціологічної методи" від проблеми синтезу наукових напрямів. "Автор цілком до речі говорить про можливість синтезу різних напрямів, - зазначав Л.Окіншевич. - Щодо цього, він має повну рацію. Але йому варто при цьому мати на увазі не народницький напрям як один зі складників синтези, - при всіх заслугах його представників перед українським народом, це вже явно перейдений стан, і теперішні прихильники цього напрямку по суті стоять на цілком уже застарілих позиціях, - а ширший, який варто було б назвати радше "соціологічним"⁶². Тому в інтерпретації Л.Окіншевича у світлі методології інший "складник синтези" виступає не як застарілий "народницький", а як "соціологічний" напрям. Тільки за умови поєднання цих складників, на думку Лева Олександровича, можливо "сперти державницький напрям" на "історично-порівняльну методу" на широкій соціологічній основі.

Слід підкреслити, що критика позитивістичної методології, яку спостерігаємо у студіях Б.Крупницького, співзвучна тогочасним інтелектуальним настроям. Так, відомий італійський історик Бенедетто Кроче (1866 - 1952) підкреслював, що історики-позитивісти віддавали перевагу виключно "національним історіям" та реконструкціям причинно-наслідкових зв'язків з витлумаченням усієї суми наявних історичних фактів⁶³. Гіперболізованим виявом позитивізму стали реконструкції, в яких пошук численних універсальних і водночас формальних закономірностей історичного процесу, що мали б пояснити весь фактографічний матеріал, доводився до абсурду. Приміром, у працях Курта Брейзіга (1866-1940), одного з найвідоміших представників німецької історіографії першої половини ХХ ст., на які неодноразово посилається Б.Крупницький, знаходимо 24 закони першого ступеня та величезну кількість законів і закономірностей з меншими ступенями загальності⁶⁴. Тож неухильне слідування позитивістській методології, абсолютизація емпіричного матеріалу в наукових дослідженнях часто призво-

дили до обмеження кругозору істориків, а іноді до створення громіздких та чудернацьких історичних реконструкцій.

У своїх пізніших студіях Б. Крупницький неодноразово повертався до розгляду соціокультурних та інтелектуальних передумов розвитку української історіографії, які призвели до висунення та обґрунтування схеми Грушевського і спричинилися до формування народницько-державницької парадигми у національному науковому процесі. Зокрема, він підкреслював роль "територіально-історичних студій" у формуванні традиції дослідження історії окремих земель та територій в українській науці на відміну від централістичного спрямування російської історіографії, скерованої на висвітлення та реконструкцію історії державних центрів⁶⁵.

Історичні погляди Б.Крупницького у повоєнний час найповніше виявилися в його дискусії з Віктором Бером на сторінках часопису „Орлик” у 1947 р.⁶⁶. Під цим та іншими псевдонімами на еміграції вміщував свої розвідки відомий вчений та публіцист Віктор Платонович Петров (1894-1969). Дискусія Крупницького з Петровим цікава насамперед з історіософського погляду як реакція українських учених на модерні інтелектуальні впливи. Приводом до дискусії стала низка публікацій В.Бера (Петрова) у збірниках МУРу⁶⁷, тижневику „Час” та інших виданнях. Однак, детальніше формалізувати проблемне поле у представлених нижче розвідках надзвичайно складно, оскільки опоненти застосовували як міждисциплінарний, полісемантичний науковий апарат, так і методологічні підходи з різних дисциплін та галузей, які вільно переходили з культури і мистецтва у суспільно-політичну та наукову сферу і навпаки. До того ж учасники дискусії керувалися різною мотивацією. Б.Д.Крупницький прагнув більш-менш чітко окреслити межі застосування запропонованого В.П.Петровим методологічного підходу, який той визначив як „методу заперечення”, у світлі тогочасної пізнавальної ситуації. Натомість Віктор Платонович був схильний до надмірної абсолютизації та генералізації свого підходу, хоча робив це майстерно, спираючись на довершену, відточену систему аргументів на основі власних інтерпретацій деяких явищ та подій кількох епох європейської історії. Імовірно, що для Петрова це була інтелектуальна гра, що захоплювала його, давала можливість опосередковано висловити своє скептичне „Я”. Недарма в емігрантських колах Петрова-Бера за неприхований, перманентний, а іноді й злісний скептицизм називали українським Анатолем Франсом⁶⁸. На відміну від Петрова, в історіософських інтенціях Крупницького скептицизм стосовно об’єктивістського (позитивістського) тлумачення фактів та причинно-наслідкових зв’язків поєднується з антропоцентричними підходами в історичних реконструкціях. „...Я не належу до істориків-об’єктивістів, які хочуть з історичного процесу зробити щось, що ніби відбувається або витворюється поза нашими людськими плечима. Ми творимо історію, і ми є її носіями. Цей „суб’єктивний підхід” примушує мене в центр ставити саму людину і говорити про людське наставлення, про людську реакцію”, - наголошував Крупницький⁶⁹. Однак суб’єктивізм у тлумаченні Бориса Дмитровича залежить не стільки від особи історика, скільки від багатовимірності досліджуваного об’єкта. Суб’єктивізм у наукових реконструкціях, вважав Крупницький, реалізується через людську діяльність, зумовлену загальною мотивацією потреб, волею та реакцією історичної людини. Таке розуміння суб’єктивізму, гадаємо, пов’язане з його захопленням ідеями персоналістів, зокрема студіями французького філософа Еммануїла Мунье (1905-1950), який проголосив ідею пріоритету людської особистості щодо цивілізації чи іншої „системи колективізму” (соціальної організації)⁷⁰. У повоєнній Європі персоналізм розглядали як інтелектуальний виклик тоталітарним ідеологіям, зокрема

радянському сталінізму. "Історія складається з неповторних явищ, - писав Крупницький, - явищ одноразових, індивідуальних, з явищ, при досліді яких треба не спускати з очей основну фігуру історичного процесу - людину як окрему особу і людину як народ-націю. Люди роблять історію, і коли історик або соціолог натрапляє на якісь правила сталості й подібності в "добах", то треба не забувати, що вони є висловом або результатом людської діяльності, людських реакцій на оточення і свій внутрішній світ, сталих реакцій, подібних реакцій. Отже, настановлення людське в добі і добах важніше, ніж об'єктивний, зоб'єктований стан "епохи"⁷¹.

Поряд з низкою праць історіософського та історіографічного спрямування Крупницький опублікував ряд розвідок, присвячених добі Хмельниччини, в яких порушив проблему формування та еволюції оціночних критеріїв щодо оцінки історичної особистості Б.Хмельницького в українській історіографії. Відзначаючи варіативність образів Хмельницького в українській історичній науці⁷², на яку вказував Борис Дмитрович, слід підкреслити його прагнення сформулювати інтегративний підхід до цієї постаті. Причому, останній споріднений з його історіософськими студіями. Крупницький вважає, що поєднання "національної і соціальної лінії історичного процесу" може спричинитися до формулювання виваженої та адекватної оцінки постаті Б.Хмельницького в українській історії. "Можливо, - зазначає вчений, - некритичне державництво 18 ст. і скептичне народництво 19 ст. утворюють завдяки нашій праці синтезу національного і соціального моменту ту свідому синтезу державництва з соціальними первинями, без якої не може бути правдивого зображення, реального, сильного своєю пластичністю і перспективністю історичного малюнку"⁷³. Водночас Крупницький розглядав Хмельниччину в контексті революційних зрушень початку ХХ ст. „Повстання української державности в 1917-1920 рр. і боротьба за її відновлення впродовж першої половини 20 ст. видвинули низку проблем, які дуже наближають нас до проблематики Хмельниччини, - писав історик. - Досить тільки пригадати, яке значення мали і мають для нас гасла соборності і незалежності, щоб зараз ще відчуті цілу вагу тої ж проблематики за часів Хмельницького. Наші політичні орієнтації, наші блукання між Польщею і Москвою - як живо пригадують вони нам подібні блукання гетьманової політики, починаючи з 1648 р.! Та й пов'язаність національного з соціальним, що так явно виявила себе в революції 1917 р., знову веде нас до тої ж Хмельниччини"⁷⁴.

Наприкінці 40-х років наукові дискусії про історичні цикли, культурно-історичні комплекси та цивілізаційну належність окремих народів і країн, які точилися у світовій науковій думці, спричинилися до появи студій українських вчених з означеної проблематики. Взаємозумовленість соціально-політичного та наукового аспектів цієї проблематики, яка пов'язана з віссю Захід-Схід, впливала не тільки з геополітичного становища українських земель, а й із суперечностей та особливостей історичного розвитку, насамперед, із специфіки тієї чи іншої історичної доби на національному терені. За еміграційних передумов наукового розвитку "орієнтаційна проблематика", як і проблема цивілізаційної належності або теорія доби, досить вільно переходила з наукової сфери до політичної і навпаки. Цю проблематику порушували у своїх студіях такі відомі репрезентанти української зарубіжної науки другої половини 40-х - початку 50-х років ХХ ст., як Д.Чижевський⁷⁵, В.Янів⁷⁶ та ін. Не обминув її у своїх працях і Борис Дмитрович та його тогочасний опонент Лев Окіншевич⁷⁷.

На думку Крупницького, Україна самим фактом хрещення від Візантії вирішила наслідок боротьби між Європою та Азією на користь першої. Таким чином, вона увійшла до "духовної родини європейських народів" і взяла участь

в їхньому цивілізаційному процесі. Подаючи ретроспективний огляд української історії, вчений констатує різну спрямованість історичного розвитку: для "Суздальщини - Московщини" - на Схід, а для українських земель (Київ-Галич-Львів) - на Захід. Резюме своїх поглядів Крупницький подає наприкінці розвідки: "Безперечно, Україна була окраїною Європи, межею проти іншого неєвропейського світу. Як Іспанія на Заході, так Україна на Сході Європи боронила останні бастиони європейського духу проти турецько-татарського чи арабського світу. Але, борючись, вона жила європейським життям. Український розвиток завжди був європейським розвитком. В українців було європейське наставлення, а це рішає. Тому говорити про європеїзацію України можна тільки з непорозуміння. Україна є частина духовної Європи, незважаючи на всі особливості її розвитку, вимушені обставинами, і тут нема чого європеїзувати: треба тільки підтримати її вічний європейський дух. Органічний шлях українського розвитку є європейський"⁷⁸.

В іншій праці Б.Крупницький дещо інакше сформулював свій підхід до цієї проблеми, хоча і дійшов майже ідентичного висновку: "Україна, безперечно, є синтезою між Заходом і Сходом, але синтези бувають різні, з перевагою того чи іншого елемента. В усякім разі європейскість України не підлягає жодному сумніву: з загальноєвропейського руху її не можна виключити, до нього вона належить органічно... Хоч Україна і належить фізично до Східної Європи, то вона духовно репрезентує в своїй синтезі Заходу і Сходу деякі важливі, навіть основні риси західної ментальності. Тому можна і навіть слід говорити про призначення України бути Заходом на Сході"⁷⁹. Зауважимо, що у 1953 р. Б.Крупницький навіть планував видати у видавництві УВУ курс лекцій „Україна між Заходом та Сходом”, який він читав в університеті⁸⁰.

Л.О.Окіншевич, якого Б.Д.Крупницький просив прорецензувати свою працю⁸¹, вважав, що проблема взаємовідносин Сходу і Заходу в національній історії не вичерпувалася питанням про призначення України, а потребувала опрацювання цілого ряду інших аспектів національної історії. Тому вона не може бути розв'язана на засадах встановлення "вищості" певної культури. "Таке запитання, що його не раз ставлять собі українці, є в засаді невірне, - писав Л.О.Окіншевич. - Західна культура є, безперечно, старша, але східна є більше в процесі зросту... Так само й історична позиція народу не є недобра, ні тоді, коли вона свідчить про його повну сил молодість (з великими перспективами в майбутньому), ні тоді, коли вона свідчить про його мудру й багату на досвід зрілість"⁸². Відтак, пояснення та інтерпретацію явищ і подій національної історії доцільно виводити з ідеї внутрішнього конфлікту, який утворився внаслідок тривалого історичного побутування українського народу. Причому цивілізаційна межа, що проходила по українських землях, не залишалася сталою, а постійно переміщувалася в різні епохи. Тож в інтерпретації Л.О.Окіншевича проблема цивілізаційного положення України трансформувалася у питання "межового положення", "цивілізаційного перехрестя", конфронтації та взаємодії двох цивілізацій в історичному просторі України, що призводило часом до химерного поєднання західних та східних елементів в історії нашого народу. "Його трагічна історія, - писав Л.О.Окіншевич, - здається багато в чому пояснюється закладеним у ньому самому внутрішнім конфліктом. Водночас, це питання може бути складніше, ніж воно уявляється тим українським вченим і історикам, що без застереження залічують український народ і його історичний розвиток тільки до одного з відмінних культурно - історичних типів"⁸³.

Б.Д.Крупницький порушував також дотичні до „орієнтаційної проблематики" питання, зокрема проблему простору у східноєвропейських війнах

супроти Російської імперії та СРСР. На відміну від поширеної у ті часи думки про причини поразки воєнних кампаній 1709, 1812 та 1941-1942 рр., які пов'язували з кліматичними та географічними умовами Росії, вчений звертав увагу на етнокультурне середовище та його політичний потенціал. „Простір є не тільки географічне поняття, але й політичне: він включає в себе населення. - відзначав Борис Дмитрович. - Саме справа і полягала в тім, хто зуміє прихилити це населення до себе, хто зуміє змобілізувати ці основні, живі сили простору, далеко більш вирішальні, ніж клімат, віддалення тощо”⁸⁴. Відтак, одну з основних причин поразки шведів, французів та німців вчений вбачав у неспроможності останніх повернути на свій бік найбільш густонаселені регіони (Балтика, Україна, Білорусь). „Трагедія тих, хто змагався з Росією, - стверджував він, - полягала в тім, що вони не вміли ані оцінити, ані змобілізувати чинників, що від них по суті залежало переборення простору, в той час, як Москва майстерно вела тут свою гру, обіцяючи всілякі „свободи”, щедро даючи нагороди та створюючи ілюзії „нової ери”, то застрашуючи і тероризуючи населення”⁸⁵.

Хвороби, що постійно дошкуляли Крупицькому у міжвоєнну добу і ставали на заваді його науковій творчості, дали про себе знати і після 1945 р., але він не припиняв своєї роботи. Так, праця „Гетьман Пилип Орлик (1672-1742), його життя і доля”, яку Борис Дмитрович готував у 1947 р. на замовлення Науково-дослідного інституту української мартирологи, була написана ним практично на лікарняному ліжку. „Про життя Пилипа Орлика, - писав Крупицький Олександрю Оглоблину 12 лютого 1947 р., - я пишу, але поволі. В лікарні воно тяжко і незручно, та й не вільно поки що напружуватися. Але я роблю і думаю, що з того щось напевно вийде”⁸⁶. І таки дійсно вийшло! Вже в середині березня 1947 р. рукопис студії був підготовлений, але автору так і не судилося побачити свою працю за життя. Німецька валютна реформа 1948 р. призвела до ліквідації інституту, і працю було видано тільки 1956 р., вже після смерті Бориса Дмитровича⁸⁷. В останні роки життя Крупицький публікував розвідки, присвячені діяльності української еміграції XVIII ст. в Європі, яку він розглядав з перспективи розвитку української суспільно-політичної думки⁸⁸. „...Майже до 60-х років XVIII ст. українська еміграція тримала в своїх руках прапор незалежності України, - зазначав вчений. - Вона була репрезентована, насамперед, Орликами, батьком і сином. Вони вважали основним завданням пов'язати ідею незалежної і по можливості з'єднаної України (з'єднання Право- і Лівобережної України і тут на першому плані) з європейською проблематикою того часу. Вони пропагували Україну, як країну, що при деяких умовах могла знейтралізувати ту загрозу, яка насувалася на Європу зі Сходу. Для європейської рівноваги було потрібне існування сильної, з'єднаної України - це була альфа і омега політики мазепинців в Європі, може, на якесь півстоліття”⁸⁹. Власне євроцентричність мазепинської еміграції Крупицький вважав не тільки одним з найбільших здобутків національної суспільно-політичної думки свого часу, а й цінним досвідом та орієнтиром для післявоєнної української еміграції.

Логічним продовженням досліджень, присвячених Мазепі, Орлику та мазепинській еміграції, стала велика монографія Крупицького про Данила Апостола. В оцінці його ролі в національній історії вчений виходив з історичної перспективи другої половини XVIII-XIX ст. Він писав, що „після Мазепи політична боротьба силою фактів пересунулася на лінію внутрішнього фронту. Захист інтересів автономної гетьманської держави, її прав і привілеїв ставав на перше місце і залишав усі інші інтереси далеко за собою... В загальному процес деформації України, її перетворення на російську провінцію Апостолові до певної міри і на деякий час удалося спи-

нити. Але сили одної і другої сторони були занадто нерівні. Після смерті Апостола зараз же почалася ера безпосереднього російського правління Україною... Але що ця державність трималася ще і в другій половині XVIII в. і що завдяки цьому процес нівеляції вирівнювання України на кріпацьку Росію затримався (а це скорочувало і наступний період кріпацтва на Україні) - в цім немала заслуга Апостола яко гетьмана" ⁹⁰. Борис Дмитрович також планував написати велику працю про епоху Кирила Розумовського. Клопотався про субсидію Рокфеллерівського фонду для поїздки у Францію з метою вивчення паризьких архівів ⁹¹. Однак виконати свій задум він не встиг через різке погіршення стану здоров'я і залишив лише невелику розвідку про добу Розумовського ⁹².

Напружена дослідницька праця чергувалася з активною участю вченого у роботі науково-дослідних та навчальних осередків української еміграції. У 1947 р. Б.Крупницький очолив Історичну секцію УВАН та Історичну комісію НТШ. Він був також членом Науково-дослідного інституту української мартирології та Церковно-археографічної комісії Апостольського Візитатора для українців у Західній Європі та інших дослідницьких товариств і установ. За його редакцією вийшов збірник статей "В 300-ліття Хмельниччини" (Мюнхен, 1948), який видали як 156 том „Записок НТШ”.

Окрім того, Борис Дмитрович продовжував викладати в Українському вільному університеті, який перебрався з Праги до Мюнхена. „Проф. Борис Крупницький, - згадував колишній студент цього університету, нині відомий історик та видавець Олекса Вінтоняк, - користувався великою пошаною в студентів і тому мав найбільшу кількість слухачів. Говорив він дуже спокійно, врівноважено, а свої глибокі думки з історичних проблем висловлював звичайно простими словами. Для студентів був дуже приступний та радо давав вияснення на не завжди зрозумілі їм історичні проблеми та поради в писанні семінарійних праць" ⁹³.

Крупницький швидко і з пристрасстю відгукувався на події тогочасного емігрантського життя. Зокрема, він виступив на захист одного з представників "нової східноукраїнської еміграції" професора О.П.Оглоблина, який зазнав цькування з боку деяких еміграційних видань ⁹⁴. Слід зазначити, що Борис Дмитрович з великою цікавістю спілкувався з емігрантами з радянської України. Для нього, який залишив Україну після поразки визвольних змагань, ці відносини давали матеріал для роздумів, можливість познайомитися з іншим світоглядом та новими ідеями, що вчений цінував понад усе. Особливо добрі відносини склалися у нього з істориками Олександром Оглоблиним та Наталею Полонською-Василенко. Серед емігрантів це тріо навіть жартівливо називали „трьома мушкетерами" ⁹⁵. Майже відразу після таємничого зникнення свого опонента та приятеля ще з часів навчання у Київському університеті, відомого літературознавця, етнографа та історика В.П.Петрова (тоді на еміграції вважали, що його викрали радянські агенти), Крупницький видрукував спогади, присвячені цій непересічній особистості ⁹⁶.

На межі 40-50-х років Крупницький почав тяжко хворіти, давалися взнаки й старі рани, одержані в часи визвольних змагань. Німеччина переживала перехідний етап реформ, що значно утруднювало спілкування з колегами. Тоді ж почали рватися старі зв'язки через від'їзд багатьох емігрантів до Сполучених Штатів, що практично призвело до майже повної ізоляції Круїницького у Гіммельпфортені на початку 50-х років. За свідченням Н.Полонської-Василенко, тоді його мало хто відвідував з українців, зокрема дружина покійного Д.Дорошенка та молоде подружжя Пріцаків ⁹⁷. Та, незважаючи на ці обставини, останні шість років свого життя Крупницький працював несамоовито, намагаючись встигнути якнайбільше. Впродовж 1950-1956 рр. історик видав понад 50 праць та підготував до друку ряд інших.

У проблемно-тематичному відношенні науковий доробок Крупницького повоєнної доби можемо розділити на кілька напрямів. Насамперед, це традиційні напрями творчості вченого з міжвоєнних часів: 1/ історія України-Гетьманщини (І.Мазепа, Д.Апостол та ін.); 2/ висвітлення історії України XVII-XVIII ст. у західноєвропейських джерелах та літературі; 3/ мазепинці та історія мазепинської еміграції; 4/ нариси з історії „советської історіографії". Водночас у повоєнну епоху постають нові напрями творчості Крупницького: 1/ біоісторіографічні розвідки про В.Липинського, Д.Дорошенка, М.Грушевського, М.Драгоманова та ін.; 2/ мемуарні статті про Д.Дорошенка, В.Петрова та ін.; 3/ проблемно-тематичні замітки з української історіографії; 4/ історіографічні огляди окремих етапів української історичної думки; 5/ синтетичні студії міждисциплінарного характеру, в яких власне історіографія поєднується з історіософією та методологією історії. Сам Крупницький у листі від 10 листопада 1954 р. до східноєвропейського інституту так визначив жанрову та дисциплінарну специфіку своїх студій: „Моя праця історіософічна. Тому мене в першу чергу цікавлять ідеї, настрої, методи нового покоління істориків, їх зв'язок і залежність від „старшого брата", роля Академії і нових державних університетів у дослідженні історії і т.д., і т.д. А звичайно ґрунт для цього дає історіографія" ⁹⁸. До таких праць, окрім вищезгаданої брошури "До методологічних проблем української історії" (Авгсбург, 1946), слід віднести три збірки наукових студій Крупницького: "Основні проблеми історії України" (Мюнхен, 1955) "Українська історична наука під Советами" (Мюнхен, 1957) та "Історіознавчі проблеми історії України" (Мюнхен, 1959). Дві останні побачили світ уже після його смерті.

"Основні проблеми" склалися з виданих раніше, систематизованих і частково перероблених статей, в яких йшлося про підходи щодо розв'язання ряду дослідницьких проблем: принципи і методологічні засади періодизації національної історії, співвідношення географічних та природничих чинників українського історичного процесу, співіснування республіканської і монархічної тенденцій у козацько-гетьманській державі, визначення основних етапів формування станової держави, "призначення України" в світовому цивілізаційному процесі, проблема еволюції "українського духовного типу" в світлі модерних європейських філософських напрямів тощо. Взагалі проблематика, порушена Крупницьким, була пов'язана з поширенням ідей культурно-історичної антропології, яка спонукала істориків та дослідників соціогуманітарних дисциплін дедалі більше зосереджуватися на проблемах та суперечностях пізнавального процесу. Зазначені особливості пізнавальної ситуації, пов'язані з впливом екзистенціалізму наприкінці 40-х - на початку 50-х років, доволі добре прокоментував сам Крупницький. "Екзистенціалізм не шукає вічних правд, — відзначав історик, — він цікавиться ними тільки в зв'язку з людиною - і є вже через те іманентно історичний. Коли феноменалізм проповідував вічні правди, шукав суттєвого, працював методикою універсальної тотожності, оглядав доби як цілість, то екзистенціалізм виходив і виходить не від об'єктів (сутей і ідей), а від суб'єктів. Для нього важливий не історичний процес у гегелівському формулюванні, а людина як така - минула, сучасна і майбутня..." ⁹⁹. Але вченого цікавила перш за все можлива реакція української ментальності на модерні виклики часу, до яких він зараховував екзистенціалізм та персоналізм. „Мене, як історика, особливо цікавить, як реагує український духовний тип на проблематику сьогоднішнього часу... - пише Крупницький. - В основі своїй світлий, життєстверджуючий і гармонійний український духовний тип навряд чи сприйме певні риси екзистенціалізму, особливо сартрівського вислову. Скорше він буде конформний з ідеями християнської екзистенції, з філософією серця, яка була здавна висловом його власних душевних переживань" ¹⁰⁰.

Ще задовго до публікації "Основних проблем", у 1947-1948 рр. Крупницький пропонував скликати спеціальний конгрес УВАН для обговорення кола наукових проблем, пов'язаних з періодизацією національної історії¹⁰¹. Однак реалізувати цей задум у той час не вдалося. Тому свою "спробу періодизації" (як називав її автор) він висунув в "Основних проблемах". Полемізуючи з Михайлом Антоновичем, Крупницький відкидав його "формулу" про "колонізаційний здобуток" як "найбільш міжнародно-історичне досягнення України"¹⁰². На його думку, вона надто однобічна і висунута під впливом праць західноєвропейських, головним чином французьких та німецьких, істориків. Натомість періодизація історії України, пропонувана Крупницьким, побудована на засадах поєднання державницького принципу з суспільним, тобто з урахуванням суспільно-політичних відносин ("принцип гравітації території" до певного центру). Вона складалася з семи періодів: "I. Передісторія України. II. Князівсько-земські часи: а) Київська держава; б) Галицько-Волинська держава. III. Українські землі в складі Литовсько-Руської держави. IV. Україна - колонія шляхетської Польщі і козацький рух. V. Гетьманська держава 17-18 ст. і етапи її розвитку як станової держави. VI. Україна під Росією і Австрією і національний народницький рух XIX ст. VII. Спроби розбудови української державності у 20 ст. в умовах новітнього колоніального пригнічення"¹⁰³. Періодизація, висунута Борисом Дмитровичем, так і залишилася призабутою, хоча окремі вчені високо оцінили її з перспективи багатьох років¹⁰⁴.

Чутливий до нових віянь європейської суспільної думки Б.Крупницький поєднував їхній аналіз з перспективами української проблематики та фахової зацікавленості історика. Однак науковий та суспільний розвиток ХХ ст., зокрема на еміграції та в діаспорі, висунув проблеми, які складно було вирішити на традиційних засадах. Остаточо відкинути останні було неможливо через невирішеність проблем, які зумовили їхню появу, зокрема відсутність національної державності, незавершеність процесів етнонаціональної консолідації в Україні та несприятливі соціокультурні умови наукового розвитку на еміграції. Проблематика повоєнних студій Б.Крупницького яскраво відобразила цю своєрідну, певною мірою парадоксальну пізнавальну ситуацію, яка склалася в українській еміграційній науці. Вона була зумовлена суперечністю між традиціями українського наукового розвитку, деформованого імперськими, тоталітарними чи еміграційними умовами, та новітніми тенденціями європейського модерну, які потребували адаптації до вимог та потреб західного світу. Одночасно статус та завдання еміграційної науки вимагали збереження її національної самобутності в іноетнічному культурному та інтелектуальному середовищі. Ці обставини й покликали до життя ідею синтезу двох напрямів, двох "метод" дослідження, лейтмотивом якої було збереження національних традицій на нових засадах та в новітніх умовах. Втім, усвідомлення багатьох проблем, порушених Б.Крупницьким, на превеликий жаль, сталося на еміграції через кілька десятків років, коли на науковій авансцені з'явилася нова генерація українських істориків.

5 червня 1956 р. Борис Дмитрович відійшов у вічність. Доля виявилася надто нещадною для цієї талановитої та обдарованої людини, відпустивши їй для наукової праці менше 30 років життя, які припали на часи воєнного лихоліття, визвольних змагань, еміграції та на довгі роки тяжких хвороб.

49 Wynar L Ukrainian Scholarship in Postwar Germany, 1945-1952 // The Refugee Experience: Ukrainian Displaced Persons after World War II /Ed. by W.Isajiw, Yu.Boshyk, R.Senkus. - Edmonton, 1992. - P.330. - Table 3; Антонович М. 50-річчя Української Вільної Академії Наук//Укр.історик. - 1995.- №1/4.- С.75.

- ⁵⁰ Крупницький Б. До методологічних проблем української історії/УВАН. Секція історична: I. Праці конференції історичної групи 6 липня 1946. - Авгсбург, 1946. - 23 с.
- ⁵¹ Крупницький Б. Історіознавчі проблеми історії України... — С.1-7, 176-182.
- ⁵² Там само. - С.176.
- ⁵³ Там само. - С.178.
- ⁵⁴ Там само. - С.178-179.
- ⁵⁵ Там само. - С.181-182.
- ⁵⁶ Там само. - С.5-6.
- ⁵⁷ Крупницький Б. Основні проблеми історії України / На правах рукопису. - Мюнхен, 1955. - С.84-85.
- ⁵⁸ Там само. - С.89.
- ⁵⁹ Мацяк В. Українська історіографія на нових шляхах // Літературно-науковий вісник. - Мюнхен, - 1949. - № 2. - С.260.
- ⁶⁰ Бер В. [Петров В.П.] Засади історії": I. Народництво; II. Антинародництво; III. В пошуванні синтези//Час: тижневик (Фюрт). - 1947. - №5,7-8.
- ⁶¹ О-ч Л. [Окіншевич Л.О.] Рец. на кн.: Крупницький Б. До методологічних проблем української історії / УВАН. Секція історична: I. Праці Конференції історичної групи, 6 липня 1946. - Авгсбург, 1946. - 23 с // Україна (Париж). - 1949. - № 2. - С.137.
- ⁶² Там само. - С.137.
- ⁶³ Кроче Б. Историография позитивизма // Кроче Б. Теория и история историографии: Пер. с итал. И.М.Заславской. - М., 1998. - С.173-177.
- ⁶⁴ Брейзиг К. Законы мировой истории // Философия истории: Антология [Августин, И.Флорский, Дж.Вико, Ж.Кондорсе, И.Г.Гердер, И.Кант, Г.В.Ф.Гегель, К.Маркс, Ф.Энгельс, Ф.Ницше, В.Вундт, К.Брейзиг, О.Шпенглер, К.Ясперс, А.Тойнби, П.Тиллих, К.Досон, К.Левит, М.Мюллер, Ю.Хабермас, Ф.Фукуяма, А.Шафф, О.Тоффлер, Э.Гидденс] / Сост., ред. и вступ. ст. Ю.А.Кимелева. - М., 1995. - С.150-157.
- ⁶⁵ Крупницький Б. Теорія III Риму і шляхи російської історіографії. - Мюнхен, 1952. - С.11.
- ⁶⁶ Крупницький Б. Теорії доби і сучасність // Орлик (Берхтесгаден). — № 8. — С.7-12; № 9. - С.1-5; Бер В. [Петров В.П.]. Проблема епохи // Там само. - 1947. - № 10. - С.4-8. Часопис „Орлик” видавався як місячник культури та суспільного життя у Берхтесгадені (курортне місто в Баварських Альпах) протягом 1946-1948 рр. Вийшло 22 номери.
- ⁶⁷ МУР (Мистецький Український Рух) - об'єднання письменників української еміграції в Європі, засноване у вересні 1945 р. в Західній Німеччині, до якого належали представники різних літературних напрямків. До ініціативної групи по створенню МУРУ входили: і.Багрянний, В.Домонтович (псевдонім В.Петрова), Ю.Косач, І.Костецький, І.Майстренко, Ю.Шерех. МУР організовував творчі дискусії та конференції, виступав за об'єднання всіх українських письменників-емігрантів з різних земель (Радянська Україна, Галичина, міжвоєнна еміграція), видав кілька збірників: Альманах МУР. - Новий Ульм, 1946. - 4.1. - 187 с; Альманах МУР. - Мюнхен, 1946. - 4.2. - 127 с Див.: Маруняк В. Українська еміграція в Німеччині й Австрії по другій світовій війні: У 2 т. - Мюнхен, 1985. - Т.1: Роки 1945-1951. - С.189-192; Бойко Ю. Куди йдемо? (З приводу I і II Збірників МУР у) // Бойко Ю. Вибрані праці. - К., 1992. - С.328-344.
- ⁶⁸ Крупницький Б. Мої спогади про В.Петрова // Україна (Париж). — 1953. — № 9. - С.736.
- ⁶⁹ Йоого ж. Теорії доби і сучасність // Орлик (Берхтесгаден). — 1947. — № 8. - С.7-8.
- ⁷⁰ Мунье Э. Что такое персонализм? / Примеч. и пер с фр. И.С.Вдовиной. - М., 1994. - С.10-13
- ⁷¹ Крупницький Б. Теорії доби і сучасність... — № 8. - С.10.
- ⁷² Гром В. Актуальні проблеми історії Хмельниччини у дослідженнях Б.Крупницького // Богдан Хмельницький та його доба: Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 400-річчю від дня народження Великого Гетьмана (Київ, 24-25 жовтня 1995 р.). - К., 1996. - С.188-191; Міщанчук Н.Г. Назв. праця. - С.88-89.
- ⁷³ Крупницький Б. Богдан Хмельницький в світлі української історіографії// Арка (Мюнхен). — 1948. — № 3/4. - С.8. Перевидання цієї праці див.: Богдан Хмельницький в світлі української історіографії / Публікація та примітки О.Яся // Київська старовина. — 1995. - № 6. - С.31-35.
- ⁷⁴ Крупницький Б. Богдан Хмельницький і традиції козацької державности // Орлик (Берхтесгаден). - 1948. - № 3. - С.32.
- ⁷⁵ Чижевський Д.і. Культурно-історичні епохи. — Авгсбург, 1948. - 16 с
- ⁷⁶ Янів В. Протиставлення Сходу й Заходу з психологічного погляду // Визвольний шлях (Лондон). - 1953. - № 6. - С.20-24; № 7. - С.17-23; Йоого ж. Психологічні основи окциденталізму [габілітаційна робота 1947-1948 рр.] / Упоряд. д-р М.Шафовал. - Мюнхен, 1996. - VIII, 205 с.
- ⁷⁷ Див.: Акіншвіч Л. [Окіншевич Л.] Пра "Цивілізаційнїя Асновы" беларускага гістарычнага працэсу// Запісы Беларускага інституту Навуки і Мастацтва (New-York). - 1953. - № 2. - С.70-79; Okinshevich L. History Civilization of Eastern Europe in the Work of Arnold Toynbee // The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S. - New-York, 1952. - Vol. 2, № 2. - P.305-315; Йоого ж. Між Заходом і Сходом / Публікація та примітки О.Яся // Розбудова держави. - 1997. - № 7/8. - С.108-113.
- ⁷⁸ Крупницький Б. історичні основи європеїзму України // Літературно-науковий вісник (Регенсбург). - 1948.- № 1. - С.130.
- ⁷⁹ Йоого ж. Основні проблеми історії України... - С.212, 214.
- ⁸⁰ Полонська-Василенко Н. Назв. праця. - С.Х.

- ⁸¹ Падох Я. Лев Окіншевич — видатний історик державного права України-Гетьманщини XVII-XVIII ст. - Нью-Йорк-Мюнхен, 1985. - С.30.
- ⁸² О-ч Л. [Окіншевич Л.О.] Між Заходом і Сходом // Україна (Париж). - 1952. - № 8. - С.614-615.
- ⁸³ Там само. - С.615.
- ⁸⁴ Крупницький Б. Проблема простору в східньо-європейських війнах новітніх часів // Україна (Париж). - 1949. - № 2. - С.86.
- ⁸⁵ Там само. - С.87.
- ⁸⁶ Оглоблин О. Борис Крупницький (1894-1956)... - С.8.
- ⁸⁷ Крупницький Б. Гетьман Пилип Орлик (1672-1742): Його життя і доля / Вступи, ст. О.Оглоблина. - Мюнхен, 1956. - 78 с.
- ⁸⁸ Його ж. Українська суспільно-політична думка в XVIII ст. I. Часи Мазепи; II. Закордонна Україна і Пилип Орлик; // Орлик (Берхтесгаден). - 1947. - № 12. - С1-4; 1948. - № 1. - С.8-12; 1948. - № 4. - С.6-8.
- ⁸⁹ Його ж. Українська суспільно-політична думка в XVIII ст.: II. Закордонна Україна і Пилип Орлик; // Орлик (Берхтесгаден). - 1948. - № 1. - С.12.
- ⁹⁰ його ж. Гетьман Данило Апостол і його доба (1727-1734). - Авгсбург, 1948. - С.183.
- ⁹¹ Полонська-Василенко Н. Назв, праця. - С.XVIII.
- ⁹² Крупницький Б. Гетьман Кирило Розумовський в світлі характеристики його нащадка графа Камілла Розумовського // Календар-Альманах на 1948 рік. - Авгсбург-Мюнхен, 1948. — С164-171.
- ⁹³ Вінтоняк О. Назв, праця. - С118.
- ⁹⁴ Винар Л. Олександр Петрович Оглоблин (1899-1992): Короткий біографічний нарис // Оглоблин О. Студії з історії України: Статті і джерельні матеріали. — Нью-Йорк.— К. — Торонто, 1995. - С.361.
- ⁹⁵ Полонська-Василенко Н. Назв, праця. - С.XXXII.
- ⁹⁶ Крупницький Б. Мої спогади про В.Петрова... - С.730-737.
- ⁹⁷ Полонська-Василенко Н. Назв, праця. - CVIII.
- ⁹⁸ Там само. - С.XX.
- ⁹⁹ Крупницький Б. Основні проблеми історії України... — С.199.
- ¹⁰⁰ Там само. - С.203.
- ¹⁰¹ Полонська-Василенко Н. Назв, праця. - С.XXI.
- ¹⁰² Антонович М. Історія України: У 4 т. / 2-е вид. — Вінніпег, 1966.— Т.1: Княжа доба. - С.9. Перше видання студії М.Антоновича побачило світ у 1941 р.
- ¹⁰³ Крупницький Б. Основні проблеми історії України... - С.26.
- ¹⁰⁴ Ждан М. Княжа доба історії України в інтерпретаціях радянських істориків // Укр.історик. - 1977. - № 1/2. - С.41.